

Magna Charta van het rabbijnse Jodendom

Joodse wijsheden toegankelijk gemaakt voor groot publiek

Onlangs verschenen twee Nederlandstalige uitgaven van *Pirkei Avot*, kortweg *Avot*, wellicht het meest populaire traktaat uit de Talmoedische literatuur. Dit traktaat is opgenomen in de *Misjna*, de eerste schriftelijke codificatie van de mondelinge leer. *Avot* is waarschijnlijk in de derde eeuw na Christus ontstaan maar kent een langere redactiegeschiedenis. Zo is aan de oorspronkelijke vijf hoofdstukken een zesde hoofdstuk toegevoegd. Dat hangt samen met het gebruik om *Avot* te lezen op de zes Sjabbatot tussen Pesach en Sjavuot. Dat verklaart ook waarom *Avot* is opgenomen in het Joodse gebedenboek, de *Sid-doer*.

De titel *Avot* is minder eenvoudig te verklaren. Sommige uitleggers leggen *Avot* uit als 'Vaderen' (*Pirkei Avot* betekent dan hoofdstukken van de vaderen) en zien hierin een verwijzing naar de ethiek van de *founding fathers* van het Jodendom. Historisch valt er veel voor te zeggen *Avot* te vertalen als categorieën, grondregels, principes. Die betekenis heeft dit woord elders in de *Misjna*, bijvoorbeeld in de opsomming van de 39 categorieën van verboden werk op Sjabbat (m.Sjabbat 7:2). Het is bovendien meer dan alleen een ethisch traktaat, men zou het met enig recht kunnen zien als de Magna Charta van het rabbijnse Jodendom.

VERRASSEDE VONDSTEN

Anderen benadrukken dan ook dat dit traktaat de grondslagen bevat voor de latere ethische Joodse literatuur. De titel in de vertaling van Leo Mock en Marcel Poorthuis, 'Spreuken over de fundamenteën', bouwt speels voort op dit inzicht. Zij kiezen er voor de universele dimensie van de Joodse wijsheid voor het voetlicht te brengen en hun parafaserende vertaling bevat dan ook de nodige verrassende vondsten.

Een fraai voorbeeldje daarvan is de spreuk van Sjammai, een tijdgenoot van Jezus en iemand die in de rabbijnse bronnen doorgaans is gepresenteerd als een nukkige scherpslijper. In *Avot* verschijnt hij als een verrassend nuchtere en vriendelijke leraar:

'Zeg weinig en doe veel,

Want op je daden komt het aan.

En ontvang iedereen met een opgewekt gezicht,

Want een effen gelaat is geen teken van diepzinnigheid.' (1:15)

De door mij gecursiveerde regels zijn als duiding toegevoegd door de vertalers en ontbreken dan ook in het Hebreeuws. De uitleg positioneert Sjammai als criticaster van een intellectueel snobisme dat neerkijkt op de ander vanwege diens vermeende gebrek aan kennis.

Die sceptische visie op religieuze kenniseconomie is eveneens aanwezig bij Sjimon ben Gamliël. 'Hij zei: niet leren maar handelen is de kern' (1:17) Dat wantrouwen is daarom zo frappant omdat *Avot* bol staat van het pleidooi voor Torastudie en het ontwikkelen van een stu-

diecultuur. Zo moet je zorgen voor een leraar en niet denken dat je later wel gaat leren. Dat pleidooi wortelt in de overtuiging dat leren van Tora/Wijsheid de bestemming is van de mens. Een curieuze spreuk drukt dit in bijna mystieke termen uit:

'Ben Bag Bag zei over de Wijsheid:

Wentel je erin en wentel je erin,

Want alles is erin.

Sommigen zeggen: dat hij bedoelde:

want zij is geheel in jou en mij' (5:22)

UNIVERSELE REIKWIJDTE

De vertalers kiezen er voor om het sleutelwoord Tora consequent weer te geven als Wijsheid, om zo de universele reikwijdte van deze spreuken te laten zien. Traditionele commentaren stellen dat die kennis aanwezig is in de Tora (Rasji, Bertinoro e.a.). De door Mock/Poorthuis toegevoegde zinsnede 'sommigen zeggen' expliciteert een mystieke duiding van deze spreuk, waarin mens en Wijsheid (idealiter of de facto?) samenvallen. Deze duiding is niet verzonnen maar volgt de lezing van enkele vroege manuscripten van de *Misjna* (zie hierover mijn studie in *Tijdschrift voor Theologie* 63/1, 2009, 51-66).

Zo staat dit boekje vol met pareltjes, voor beginners en fijnproevers. De auteurs laten zien dat rabbijnse wijsheid zich niet opsluit in Joods religieuze praxis. Deze benadering ontsluit op een frisse manier de oude tekst. Zo klinkt het al in de ouverture van het traktaat:

De Ziener ontving Wijsheid op de dorre berg,

En gaf haar door aan zijn geliefde leerling,

En de geliefde leerling aan de Ouderen,

En de Ouderen aan de Profeten,

En de Profeten gaven haar door

Aan de Mensen van de Grote Vergadering (1:1).

De dynamiek van Traditie, Wijsheid, kent twee dimensies: ontvangen (dat is de technische betekenis van *Kabbala*) en doorgeven aan een volgende generatie (dat is de technische betekenis van *Masora*). Zo weet de lezer zich een onmisbare schakel in de ketting van de traditie. De Ziener is Mozes, de 'geliefde leerling' Joshua ben Nun. Deze parafrase opent de mogelijkheid de tekst niet te lezen als een historisch bericht, hetgeen ook afbreuk zou doen aan haar retoriek, maar als een religieus paradigma.

Zieners en geliefde leerlingen duiken wel vaker op. Dat verbindt deze tekst met andere wijsheidssystemen – christelijk (Bergrede!), boeddhistisch, enzovoorts. De 'geliefde leerling', Joshua in de grondtekst, roept de leraar-leerling relatie in het evangelie naar Johannes in herinnering. De dorre berg, Sinaï, verwijst naar mystieke tradities waarin de leegte van de bergtop de ruimte opent voor ontvankelijkheid (Elia, Franciscus, Zen boeddhisme). De vertalingen en de duidingen betekenen wel dat keuzes worden gemaakt.

LERNEN

De meerduidigheid van veel spreuken komt goed aan het licht in de door Rav Evers vertaalde bloemlezing op Pirkei Avot, samengesteld door Abraham Davis. Hier is de benadering traditioneler. De Hebreeuwse tekst van Avot wordt vergezeld van een Nederlandse vertaling en omgeven met parafrases van commentaren. De bladspiegel lijkt op die van de beroemde rabbijnenbijbel.

Het sympathieke van dit model is dat de lezer wordt uitgedaagd te gaan 'lernen' met de spreuken, nagaan welke van de duidingen die in de loop van de eeuwen zijn gegeven nabij zijn aan de eigen levenssituatie. Dat is immers de essentie van wijsheidsliteratuur: de paradox dat 'universele' waarden hun betekenis pas krijgen in en doorheen het geleefde leven.

Ook in deze editie is het ontvangen en doorgeven van de Tora een proces dat zich telkens weer voltrekt. De *Chiddoesjee haRim*, een chassidisch commentaar, op de zojuist geciteerde spreuk stelt dat de Tora één keer is gegeven maar iedere dag weer opnieuw ontvangen moet worden. De mens staat, zo stelden de rabbijnen al, iedere dag aan de voet van de berg Sinai.

De Kotzker Rebbe, representant van een intellectuele vorm van chassidisme, benadrukt dat ieder de Tora ontvangt naar rato van zijn intellectuele capaciteiten. Het verwerven van Wijsheid verschijnt in beide gevallen als een uniek, individueel proces, maar de eerste duiding appelleert, de tweede constateert. Die meerduidigheid geldt ook voor ethiek:

'Zij zeiden drie dingen.

Wees voorzichtig met oordelen,

Want de werkelijkheid is vaak anders dan het lijkt.

En breng veel leerlingen op de been,

Want zij zijn dragers van de Wijsheid.

En maak een heg om de Wijsheid,

Want alles van waarde is weerloos' (1:1, vervolg).

LUCEBERT

Mock/Poorthuis citeren hier Lucebert om een belangrijk rabbijns beginsel te begrijpen: het ontwikkelen van omheiningen rond de grote geboden en verboden. De toevoeging bij 'breng veel leerlingen op de been' refereert aan de vaststelling dat zo de continuïteit van de traditie is gewaarborgd.

De commentaren in Evers' editie bieden hier nog andere mogelijkheden. De oudste, teruggaand op Hillel, is dat men geen morele voorwaarden dient op te werpen voor de toelating tot de studie, ook onvolmaakte leerlingen kunnen door Torastudie uitgroeien tot gave mensen (Avot van R. Nathan). Deze uitleg steunt op het woordje 'veel'. De tweede, van de negentiende-eeuwse geleerde S.R. Hirsch, leest als een aanwijzing om leerlingen vrij te stellen voor studie door hen levensonderhoud te verschaffen. Die duiding steunt op de mogelijkheid om het Hebreeuwse werkwoord weer te geven met 'op de been houden'. De derde uitleg is dat je ook in je oudere jaren leerlingen moet opleiden, want je weet niet welke groep meer succes zal hebben.

CHASSIED

Zo bieden beide boeken een unieke en verrijkende toegang tot een van de belangrijkste rabbijnse teksten. Een Talmoe-discussie (Bava Kamma 30a/b) gaat over de minimummaatstaf om een *chassied*, een vrome, laten we zeggen

Mensch te kunnen zijn, om dit onvertaalbare Jiddische begrip aan te halen.

Volgens R. Jehuda (tweede eeuw) dient men daartoe de wetten van *Nezikien* (burgerlijk recht en strafrecht) te bestuderen, dat wil zeggen, zich te houden aan de juiste etiquette in handel en economische transacties. Eerlijk zijn in zaken is de maatstaf voor een godvrezende houding.

Rava, een vierde-eeuwse leraar uit Babylonië, meent dat de kern is gelegen in de voorschriften van traktaat Avot. Hem gaat het om het aanscherpen van de morele gevoeligheid. 'Anderen' zien de wetten van het gebed (traktaat Berachot) als essentieel. Zo iemand ervaart alles als van God afkomstig, de essentie van zegenspreuken.

Deze discussie, aangehaald in de inleiding van *Spreuken der Vaderen*, wordt in de Talmoed niet beslist. Zo biedt de Talmoed drie opties om een Godvruchtig mens te zijn. Sommigen zullen de meeste moeite daarmee hebben in hun zaken. Anderen in hun gebedsleven, weer anderen sluiten zich misschien liever af van mensen. Achter deze discussie schuilt zelfs de vraag hoe het liefhebben van God en het liefhebben van de naaste zich tot elkaar verhouden.

Met deze twee mooie uitgaven, die elkaar uitstekend aanvullen, is de optie van Rava voor Joodse en niet-Joodse lezers onder handbereik gekomen.

ERIC OTTENHEIJM

Spreuken over de fundamenten Joodse Wijsheid voor de mensheid. Vertaald en ingeleid door Leo Mock & Marcel Poorthuis. Amsterdam: Amphora Books, 2009) (111 pp.) ISBN: 978 90 6446 058 6; € 15,00.

Spreuken der Vaderen. Joodse wijsheid uit de Oudheid. Vertaling mr. drs. R. Evers. Amsterdam: stichting Salomon/Boom, 2009) (196 pp.) ISBN 978 9085 06 7313; € 39,50. Oorspronkelijke uitgave: Metsudah Pirkei Avos: A new translation and anthology of its classical commentaries by Rabbi Avrohom Davis (New York 1983).